

DEĞERLENDİRMELER

Bucher-Dinç, Gabriele, Die mittlere Wolga im Widerstreit sowjetischer und nationaler Ideologien (1917-1920) - Eine Untersuchung anhand autobiographischer und publizistischer Schriften des Wolgatataren Mirsaid Sultan-Galiev (= Sovyet yanlısı ideolojiler ile milliyetçi ideolojilerin çatışmasında Orta Volga (1917-1920) - Volga Tatarı Mirsaid Sultan Galiyev'in otobiyografik ve yayımlanmış yazılarına (1917-1920) dayanan bir araştırma), Mîzân - Studien und Texte zur Literatur des Osten, herausgegeben von Petra Kappert, Band : 6, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1997, XII + 141 s.

Sovyetler Birliği'nde 1989 yılına kadar adının anılması şiddetle yasaklanmış olan, düşünce adamı Sultan Galiyev'den nihayet 4.4.1989'da Tatar Tarihçisi Indus Tagirov, Tatar Yazarlar Birliğinin yayın organında 'Sultan Galiyev Kimdir?' başlığı altında kaleme aldığı bir yazıyla ilk defa söz etmiştir. Ancak Tagirov bu yazısında, Sultan Galiyev'in hayatıyla ilgili pek de doğru olmayan bir biçimde yer yer yanlış bilgileri de aktarmıştır¹.

En eski dönemlerden beri Rusya'da Volga ve çevresi, rekabeti ve özellikle de politik güç etrafındaki çatışmalara sahne olmuştur. Sultan Galiyev'in elimizdeki bu kitapta rolünü gözden geçirmeden önce, mensup olduğu Tatarlar ile Ruslar arasındaki ilişkilere bir göz atmakta yarar vardır.

Volga boylarında ve özellikle Orta Volga bölgesinde 9. yüzyıldan itibaren, yerleşik Volga Tatarları, hem ekonomik, hem de politik olarak bölgenin egemen gücüdür. Tatarlar bir yandan Orta Asya imparatorlukları, öte yandan Hıristiyan (ortodoks) Rusların bir hayli yakınında olmaları sayesinde gerçekleşen ilişkiler sonunda, parlak bir İslâm devleti kurabilmişlerdir. Gabriele Bucher-Dinç'e göre Tatarlar ile Ruslar arasındaki ilişkiler, taa baştan beri çok yönlüdür. Tatar hükümlerinin dikenleri olarak nitelendirilen ve "Tatar boyunduruğu" biçiminde ifade edilen özellik, Rus millî gururu içinde, çok derinlerde yer almaktadır. Mo-

¹ C. Lemerrier - Quelquejay, A. *Propos de Sultan Galiyev*, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, Tome 30 (3-4), 1989, s. 305-308.

ğollar ile Tatarlar arasındaki sınırların kesin bir biçimde belli olmaması dolayısıyla Rus tarafında, Asya yönünden gelen “sarı tehlike” ve bunun temsilcisi Tatarlar etrafında bir düşman imajı oluşmuştur. Ruslarla Tatarlar arasındaki karşı karşıya geliş, en önemli ana konulardan biriymiş gibi, Rusya ve Sovyetler Birliği tarihinde yer almış olup, tarihî akış içinde gerilimlere yol açan noktaları ortaya koymuş, Orta Volga bölgesinde, “Ruslaşmış” imparatorluk ve 1917 ihtilâlinde sonra da Sovyetler Birliği içerisinde bir özel durum oluşmuştur.

Bütün bunlarla birlikte bu özel durum biraz önce sözünü ettiğim faktörler aracılığıyla hiçbir biçimde sadece savaşçı amaçlara dayanarak buna bağlı ayrılıkların içine sokulmaz: Volga Tatarları Rusya tarihinin ana dönemlerine aittirler, yani özellikle 1552 yılından sonra, 1917-1920 arasında, nihayet 1989 yılındaki büyük çöküş ve çözülüşten sonra, diğer uluslar gibi, kendilerini silâh gücüyle ve şiddet kullanarak Ruslara karşı koruyan, Rus olmayan halklar arasında asla yer almamışlardır. Ama buna rağmen Orta Volga'nın, hem Çarlık döneminde, hem de Bolşevik düşüncesinde özel bir yeri ve rolü olmuştur.

Elimizdeki bu değerli eserin yazarı Gabriele Bucher-Dinç'e göre, bu yerin ve rolün sebepleri çok yönlüdür. Önce Volga ile Ural dağları arasındaki bölge, daima Rusya'nın ve Sovyetler Birliği'nin etnik bakımından en farklı bölgelerinden biridir. Coğrafya açısından bu bölgenin Avrupa'ya ait olduğu tartışılmaz ve burası Avrupa'daki Rus topraklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kesin coğrafi gerçek dışında, ayrıca bir takım önemli ideolojik zorluklar da ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik görüntülerin yanı sıra ulusal bilinçlenme de burada önemli bir rol oynamaktadır. Hükümdar IV. İvan'ın gerçekleştirdiği geçiş döneminden itibaren ulusal birlikten imparatorluğa uzanan devlet biçimi, Rus ulusal bilinçlenmesi ilk plânda hükümrânlığın sürdüğü alanlarla devletin tüm yapısında daha da yoğunlaşır. Ancak ikinci plânda etnik yapı söz konusudur. Bununla birlikte, Rus özel ulusal eğitimi de gözden uzak tutulmamalıdır.

Bütün bunlara karşılık Tatarlar kendilerini İslâmî inanç sisteminin, ümmet oluşunun bütünlüğü sağlayan bir parçası olarak görmüşler; kendi coğrafi ve ide-

olojik özel durumları dolayısıyla Rus İmparatorluğu'ndaki Müslüman halklar arasında bir yönetici rolü üstlenmek istemişlerdir. Orta Asya'daki Müslümanların aksine, Volga boylarındaki Tatarlar, açık ve liberal bir toplum biçimi geliştirmişlerdir. Tatar aydınları Rus ve Osmanlı İmparatorlukları ile Avrupa içindeki en önemli gelişmeleri çok dikkatli bir biçimde izlemişlerdir. Onlar olağan dışı "bir ve bölünmez Rusya" milliyetçiliğinin ateşli tarafları, savunucusu olmuşlar, toplum içinde federatif bir devlet yapısı çerçevesinde çok geniş bir anlayışa bağlı kültürel bağımsızlık hakkının belirli bir yer tutması için çaba harcamışlardır, biçiminde yorumunu ortaya koyan Bucher-Dinç, özellikle Tatarlar tarafından talep edilen, Rusya'nın Müslüman toplulukları arasında bir yöneticilik görevinin veya rolünün, toprak bütünlüğünün geçerliliğini sağlama yolundaki Rus devlet düşüncesi ile çatışmasına yol açtığını da belirtmektedir.

Gabriele Bucher-Dinç bu konularla ilgili bilgileri giriş (s. 1-15) bölümünün ilk sayfalarında verdikten sonra yararlandığı kaynaklardan söz etmektedir. Kaynakların azlığından şikâyet eden yazar mevcut kaynaklara da kolaylıkla ulaşamadığını dile getirmekte, yapılan yayınlarda taraflı bir politika güdüldüğünü söylemektedir. En zengin ve geniş bilgiyi bulduğu A. Kappeler'in doçentlik tezinin (*Russlands erste Nationalitaeten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16.-19. Jahrhundert* (=Rusya'nın ilk ulusları. 16. - 19. yüz yıllarda Çar İmparatorluğu ve Orta Volga'nın Halkları), *Köln/Wien* 1982) önemini vurguladıktan sonra Volga Tatarları ile ilgili şu eseri de kaynakları arasında saymaktadır: A. -A. Rorlich, *The Wolga-Tatars: A Profile in National Resilience*, *Stanford* 1986.

Tatarların hem Rusya hem de Sovyetler Birliği tarihinde oynadıkları ana role rağmen, bunun üzerinde öyle pek fazla durulmamış, konu enine boyuna işlenmemiştir. Özellikle 19. yüzyılın son otuz-kırk yılı içindeki pek de sağlam sayılamayan kaynakların bulunması, bu eksikliği daha da farklı bir duruma sokmaktadır. 1870'li yıllardan itibaren ortaya çıkan yenilikçi hareket, Ceditçilik, hemen hemen aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğunda görülen sosyal değişimle birlikte yürümektedir. Bundan dolayı da yeni bir milliyetçilik bilincinin, araştırmacı-

ların dikkatini çektiğini söyleyebiliriz. Ancak bu durum bile Batılı tarih bilimcilerinin şu düşünceye varmasını engellememiştir: Sovyetler Birliği'nin tarih bilimi, en son dönemlere kadar bu olgunun değerlendirilmesinde sınırsız güçlükler taşımaktadır. Ceditçiliğin daha ilk günlerinden itibaren bir burjuva düşüncesi ve hareketi olarak damgalanıp reddedilmesi R. F. Faseev'in şu eserinde önemli ölçüde işlenmiştir: *Istoria tatarskoj peredovoy obščestvennoj mysli vtoraja polovina XIX-go v.- načalo XX-go v.*, Moksva 1955 (= 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başına kadar Tatar ilerici düşüncesinin tarihi). Batılı yazarların da bu konu ile ilgilendiklerini görüyoruz : a. E. J. Lazzerini, *Ethnicity and the Uses of the Wolga Tatars and jadidism*, Central Asian Survey, C.1, S: 2-3, 1982/1983, s. 61-69; b. A. -A. Rorlich, *Transition into the Twentieth Century : Reform and Secularization Among the Wolga Tatars*, PhDiss. Wisconsin-Madison 1976; c. op.cit., *Not by history alone: The Retrieval of the Past Among the Tatars and the Azeris*, Central Asian Survey, C. 3, S: 2, 1984, s. 86-98.

Gabriele Bucher-Dinç büyük bir titizlikle, bütün tarihî gelişmeleri ve bu gelişmeler içinde yer alan kişileri, değişik kaynaklardan topladığı bilgilerle değerlendirmiştir. Özellikle kaynaklarını gösterdiği ilk sayfalarda, bunları yer yer yorumlamış ve objektif olarak düşüncelerini sıralamıştır. Sultan Galiyev ile taraftarları ve hatta ailesi hakkındaki düşünceleri dikkat çekicidir. Sultan Galiyev'in idama mahkûm edilip 28 Ocak 1940'ta bu kararın infazı ile aile üyelerinin Stalin'in çalışma kamplarında bin bir sıkıntı içinde ölmesini aktardığı satırlar, dikkatle okunması gereken bir bölümdür. Yazar ayrıca çok zengin dipnotlar aktararak okuyucuların karşılaştırma yapmasına da fırsat sağlamaktadır. Sultan Galiyev'in SSCB dağılana kadar, bir tabu olarak kalmasını vurgulayan Bucher-Dinç, ancak 25 Mayıs 1990 tarihindeki toplantıda Komünist Parti tarafından affedildiğini ve iade-i itibar kararının alındığını da belirtmiştir. Sultan Galiyev'in söz ve yazıları bu son tarihe kadar şiddetle yasaklanmış, en ufak bir düşünce kırıntısına tahammül edilmemiş, çok şiddetli bir biçimde takip edilip cezalandırılan Sultan Galiyev taraftarları için hayat, bir işkence ve hapis dünyasına döndürülmüştür. Ancak 1992 yılından itibaren nispeten ciddî sayılabilecek çalışmaların ve

bunlara dayalı olarak araştırmaların ortaya çıktığı ve Tatar okuyucuya ulaştığı görülmektedir. Sultan Galiyev'in demeçleri ve çeşitli yazıları, nihayet doğumun 100. yıl dönümü dolayısıyla Kazan'da, 1991 ve 1992 yıllarında gün ışığına çıkabilmiştir. Yazarın bu konularla ilgili olarak verdiği dipnotlar bir hayli zengindir ve bunlar tamamen objektif olarak değerlendirilip sunulmuştur.

Yazarın kaynaklar alt bölümünden sonra araştırma konusu ile diğer değerlendirmelere geçtiğini görüyoruz (s. 9-15). Bu bölümde Sovyetler Birliği içindeki olayları ve düşünceleri sergileyen Bucher-Dinç, Tatarlarla ilgili araştırmalarda ki resmî görüş ve düşünceleri de çeşitli kaynaklardan aktarıp yorumlamıştır. Bu alt bölümde de yazarın birçok dipnot verdiği ve açıklamalarda bulunduğunu görüyoruz. Kendi araştırmasının ele aldığı noktaları veya açıkta kalan soruları da dile getiren yazar, eserinde tuttuğu yolu da kısaca belirtmiştir.

Garbiele Bucher-Dinç kitabının ikinci ana bölümüne "*Russlands erste Nationaltaet-Dreihundert Jahre russische Integrationspolitik an der Wolga*" (=Rusya'nın ilk milliyeti-Volga'da üç yüz yıllık Rusya uyum politikası) başlığını koymuştur (s. 17-23). Hemen ilk satırlarda, Volga Bulgarlarının Volga ve Kama arasında daha 8. yüzyıl başlarından itibaren yurt tuttıklarını, başkentleri Bulgar'ın 9. yüzyılda İslâmîyetle tanıştıklarını, çok gelişmiş bir ticaret bölgesinin oluşup bunun etkilerinin ve buradaki ilişkilerin İskandinavya, Orta Asya, Sibirya, hatta Çin'e kadar yayıldığını okuyoruz. Yazar daha sonra Timur ile Altın Ordu hükümdarı Toktamış arasındaki çatışmayı ve Altın Ordu'nun Timur tarafından çökertilmesini de kısaca aktarmıştır. İki ayrı alt bölümde bölgenin tarihî geçmişinin ana hatlarını gösteren yazar dipnotlarıyla daha fazla bilgiye ulaşmanın yolunu da göstermiştir.

Üçüncü ana bölümün başlığı "*Die 'Tatarische Renaissance' - Reformen und Fortschritt innerhalb der muslimischen Gesellschaft*" (Tatar Rönesansı-Müslüman toplum içerisinde reformlar ve gelişme) olarak verilmiştir (s. 24-42). Buradaki alt bölümlerde 1840 yılından sonra Tatarlar arasındaki dinî kimliğin gelişmesi, kültür reformundan yeni ve çağdaş bir milliyetçilik anlayışı olarak görülen Ceditizme kadar olan gelişmeler, 1905 yılındaki 'hakların baharı', Tatar

millî hareketinin siyâsî durumu, Müslümanların kurduğu partiler, Duma döneminde Müslümanların durumu ayrı ayrı ele alınıp işlenmiştir. Bu bölümü izleyen bir sonraki bölümde Rus Sosyalistleri ve millîlik sorunu üzerinde durularak okuyucunun konudan fazla uzaklaşması engellenip, kolay bir karşılaştırma yapmasına fırsat tanınmıştır (s. 43-53).

Elimizdeki bu değerli çalışmanın altıncı ana bölümünün başlığı “*Von der Februar-revolution zum Oktoberumsturz-Die Spaltung der muslimischen Nationalbewegung*”. (=Şubat ihtilâlinden Ekim fırtınasına-İslâmî milliyetçilik hareketinin bölünmesi)’dur. (s. 54-69): Yazar bu ana bölümde ideolojik parçalanma, millî kuruluşlar, Kazan İslâmî Sosyalist Komite ve Tatarlar arasında Bolşevizmin başlayışı ile ilgili konular üzerinde durmuştur. Bu ana bölümü tamamlayan ve daha geniş bilgilerin verildiği altıncı bölümün başlığı “*Revolution und ‘Doppelherrschaft’ -Bolşeviki und Tatarische Nationalisten (Oktober 1917-Frühjahr 1918)*” (=İhtilâl ve ikili yönetim-Bolşevikler ve Tatar Milliyetçileri (ekim 1917-ilkbahar 1918) olarak verilmiş ve yine alt bölümlerde bu konu farklı yönlerden ele alınarak zengin dipnotlarla geliştirilmiştir. Mevcut kaynaklardaki bilgileri eleştiri süzgecinden geçiren Gabriele Bucher-Dinç, Türkiye’deki okuyucunun yakından tanıdığı Zeki Velidi’den de bu alt bölümlerde söz etmektedir.

Revolution und konterrevolution-Auf dem Weg zu einer sowjetischen tatarischbaschkirischen nationalstaatlichkeit 1918 (=İhtilâl ve karşı İhtilâl -1918-1919 Millî Tatar-Başkırt Sovyet Devleti Yolunda) başlığını taşıyan yedinci bölüm 90-107 sayfalar arasında yer almaktadır. Burada yazar birçok değişik kaynağı değerlendirmiş, farklı görüş ve düşünceleri ele alarak bunları sergileyip yorumlamıştır. Olayları aktarışı, çeşitli etkileri ve tepkileri tarafsız bir tutumla aktarması okuyucular için yararlı davranış olarak kabul edilebilir. Zaten okuyucu yazarın düşüncelerinin kontrolünü sayfa altlarında verilen dipnotlarla yapabilecek durumdadır. Ancak ülkemizde Rusça bilen okuyucunun bir hayli az olduğunu da göz önüne alırsak, dipnotların okurlara ilk plânda pek de yarar sağlayamayacağı açıktır. Bu bakımdan böyle değerli eserlerin Türkçemize kazandırılması çok olumlu bir hareket olacaktır.

Son ana bölümde yazar 1919-1920'li yıllardan sonraki tarihî gelişmeleri ele almıştır. İlk önce Tatar-Başkırt devleti içindeki tartışmaları ve farklı düşünceleri işleyen Gabriele Bucher-Dinç bu dönemlerde Sultan Galiyev ve çevresindekiyle onlara karşı olanlar hakkında da bilgi vermekte, okuyucuları aydınlatmaktadır (s. 108-123). Yakın tarihle uğraşanların, özellikle SSCB'nin dağılmasından önceki düşünce ve eylem dünyasını tanımak isteyenlerin, büyük Türk tarihinin farklı yönlerinin bulunduğunu da bilmek isteyenlerin bir hayli yararlanacağı bu son bölümler, ayrı ve ciddi bir dikkatle okunmalıdır.

Sonuç (s. 125-127) bölümünü kaynaklar listesi (s. 129-136), kısaltmalar (s. 137-138), kişi ve yer dizini (s. 139-141) izlemektedir.

Gabriele Bucher-Dinç'i Türkoloji dünyasına kazandırdığı bu değerli katkısı dolayısıyla yürekten kutluyorum. Türklük bilimi onun eserini Atlas Okyanusu kıyılarından Pasifik Okyanusuna uzanan geniş coğrafyadaki bütün Türk toplulukları için büyük bir kazanç olarak nitelendirmelidir. Yakın tarihi, bu tarih içindeki önemli kişileri ve olayları bilmek, her Türk kökenli aydın ve yurtsever insanın mutlaka öğrenmesi gereken bir sayfadır. Bunlar bilinmeden geleceğin düşünce ve eylem dünyasına ilişkin tasarılar yapmak, bunları gerçekleştirecek cesur atılımlarda bulunmak mümkün değildir. Bu yolda atılacak adımlara, kaynakları değerlendirerek yeni bir alan açan yazara, yıllardan beri *Turcologica* dizisini büyük bir başarıyla sürdüren Lars Johanson ile *Mîzân* başlığını taşıyan bu yeni diziyi sürdüren Petra Kappert'e; araştırmaları basıp yayımlayan Harrassowitz yayının evine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

PROF. DR. NEVZAT GÖZAYDIN